

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het psychoanalytisch proces in de kinderanalyticus¹

Eugenie Oosterhuis

Froukje Slijper

Op grond van geschreven verslagen van kinderanalytische behandeluren van tien kinderanalytici is gepoogd meer inzicht te krijgen in het duidingsproces. De analytici verschillen sterk in het gebruik van overdrachtsduidingen en tegenoverdrachtsgevoelens. Het hanteren van agressie lijkt een karakteristiek te zijn van de persoonlijke stijl van analyseren.

Inleiding

Het congres van de International Psychoanalytic Association dat in 1993 in Amsterdam werd gehouden, had als thema *From listening to interpretation, what goes on in the analyst's mind*. Dit thema gaf de aanzet tot een onderzoek naar de wijze waarop de kinderanalyticus het psychoanalytisch proces met duidingen tracht te beïnvloeden.

Systematisch onderzoek van het psychoanalytisch proces wordt bemoeilijkt door de centrale plaats die de onbewuste dynamiek in de relatie tussen patiënt en analyticus inneemt. Gevalsbeschrijvingen zijn niet geschikt voor systematisch onderzoek, omdat daarin meestal geen onderscheid gemaakt wordt tussen de gebeurtenissen en de interpretatie daarvan door de analyticus; er wordt gestreefd naar een sluitend verhaal (Spence 1989, Fonagy & Tallandini-Shallice 1993).

Het betrouwbaar verzamelen van materiaal voor onderzoek is daarom

E. Oosterhuis (1938) is opleidingsanalytica van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse en vrij gevestigd psychiater/psychoanalytica (volwassenen/kinderen). Zij is voorzitter van de Kinderanalytische Werkgroep van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse.

Dr. F.M.E. Slijper (1942) is psychoanalytica, lid van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Zij is vrij gevestigd psycholoog/psychoanalytica (kinderen/volwassenen) en tevens verbonden aan de afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij is secretaris van de Kinderanalytische Werkgroep van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse.

Correspondentieadres: Eugenie Oosterhuis, Mgr. Nolenslaan 2, 1181 VM Amstelveen

onderwerp van verscheidene studies geweest (Kantrowitz e.a. 1990, Klumpner & Frank 1991, Fonagy & Tallandini-Shallice 1993), die voornamelijk over volwassen patiënten gaan. Systematisch onderzoek van kinderanalyses betreft de indicatiestelling en het resultaat van de behandeling (Fonagy & Target 1994).

Een systematisch onderzoek waarin de mentale werkzaamheid van de kinderanalyticus centraal staat, is voor zover ons bekend niet eerder uitgevoerd.

In deze studie is getracht geschreven verslagen van kinderanalytische behandelingen te ontleden op grond van de tekst zoals die door de kinderanalyticus gemaakt werd. Deze tekst is *at face value* gerubriceerd; dat wil zeggen dat getracht is af te zien van interpretatie van verborgen betekenissen in het materiaal. De zo verkregen kwantitatieve, maar ook de kwalitatieve gegevens zijn gebruikt om aspecten van het duidingsproces te bestuderen.

Werkwijze

Tien van de twaalf gevraagde kinderanalytici – van wie de meesten hun werk lieten superviseren – waren bereid aan het onderzoek deel te nemen. Twee zagen van deelname af op grond van gebrek aan tijd. Aan de psychoanalytici werd gevraagd zo uitgebreid mogelijk schriftelijk verslag te doen van de vijf laatste analyse-uren van hun patiëntje vóór de zomervakantie.

Hun werd verzocht om in deze verslaglegging de volgende zaken te vermelden:

- het gedrag, het spel en de verbale uitingen van het kind;
- de interactie tussen het kind en de analyticus;
- de gedachten en gevoelens van de psychoanalyticus die bij hem of haar opkwamen tijdens het analyse-uur, bij het schrijven van de rapportage en tussen de analyse-uren in.

Van een gestandaardiseerde instructie voor de wijze van verslaglegging werd afgezien omdat deze de vrij zwevende aandacht en de eigen invallen van de analyticus zou kunnen belemmeren, zowel tijdens het opschrijven als tijdens de analyse-uren.

Er werd gekozen voor de laatste week vóór de zomervakantie, omdat verwacht werd dat de aanstaande onderbreking zeer waarschijnlijk in alle analyses aanleiding zou geven tot specifieke overdrachts- en tegenoverdrachtsgevoelens en duidingen, waardoor een zekere eenheid in het materiaal zou kunnen worden bewerkstelligd.

Bewerking

De bewerking van de verslagen verliep in twee fasen.

In de eerste fase werd een schifting gemaakt tussen enerzijds datgene wat de analyticus in zich had opgenomen en overwogen vóórdat er tot een duiding werd gekomen, en anderzijds wat er tegen het kind werd gezegd.

De observaties en overwegingen van de analyticus die de ingrediënten konden vormen voor de duiding, betroffen onder meer:

- gedrag, spel en verbale uitingen van het kind;
- materiaal uit voorafgaande analyse-uren van de analyticus met het kind;
- informatie over de voorgeschiedenis van het kind;
- informatie over de ouderbegeleiding;
- overwegingen van de analyticus, gebaseerd op theoretische kennis, de mening van de supervisor, gedachten over dit onderzoek;
- gevoelens die in de analyticus werden opgeroepen.

Wat de analyticus tegen het kind zei, werd gerubriceerd onder 'verwoorden van gevoel' van het kind en 'verbaliseren van een duiding'.

In de tweede fase werd datgene wat de analyticus tegen het kind zei en wat betrekking had op psychoanalytische interventies verder gerubriceerd. De grote verscheidenheid in de verslaglegging maakte het noodzakelijk een ruime definitie van het begrip 'duiding' te hanteren; gekozen werd voor een definitie van Sandler e.a. (1973, p. 115). Hierin worden duidingen opgevat als verbalisaties die gevormd worden met het doel nieuw inzicht aan de patiënt over te brengen, waarbij aspecten van gevoelens en gedrag waarvan de patiënt zich niet eerder bewust was, worden voorgelegd. Uitgaande van deze definitie waren de volgende verbale interventies in de tekst te onderscheiden:

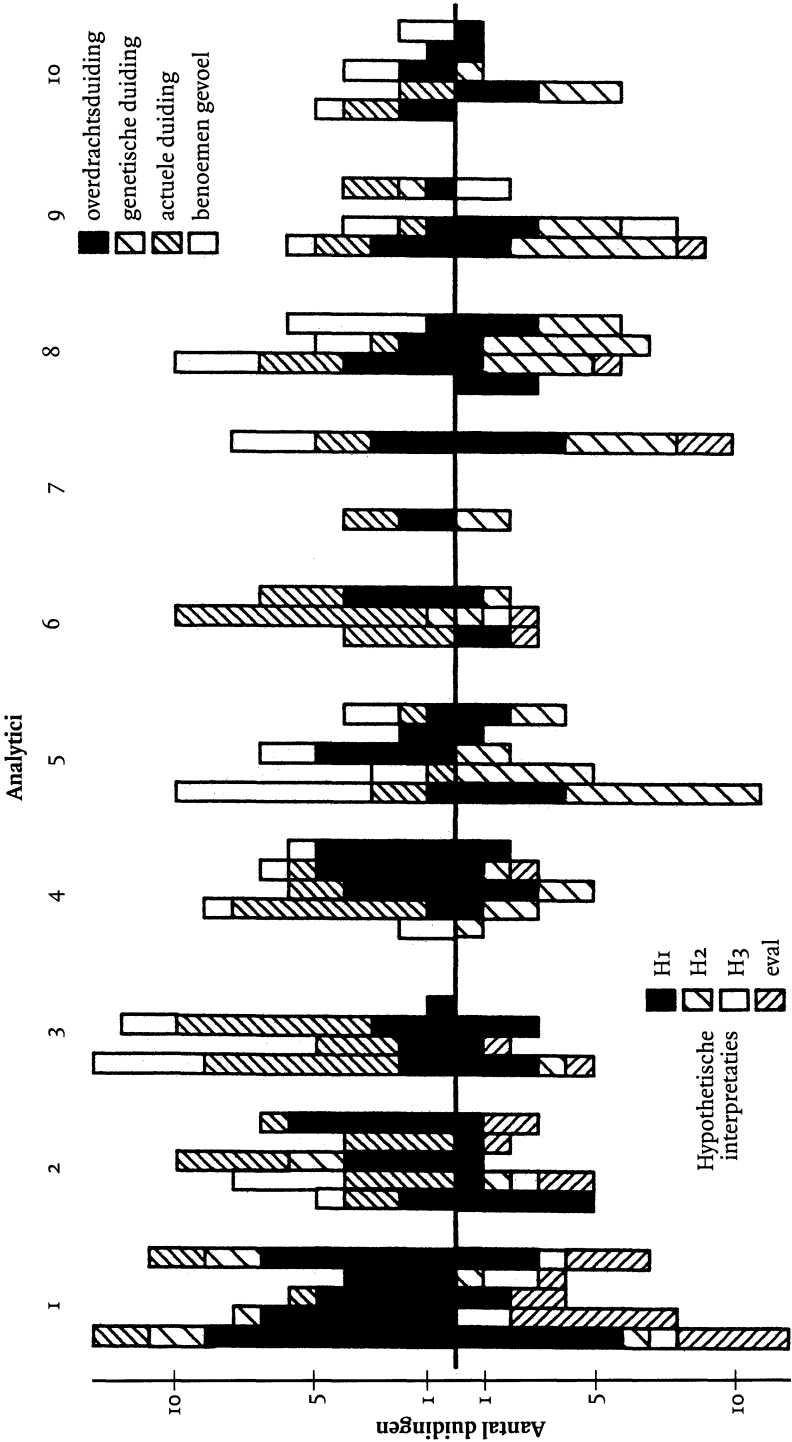
- de overdrachtsduiding: duiding waarbij de overdracht centraal staat. Een voorbeeld hiervan is: 'Je wilt iets van me meenemen op vakantie, het is zo lang, dan mis je me zo.'
- de genetische duiding: duiding waarbij het verband met ervaringen uit het vroegere leven centraal staat. Een voorbeeld: 'Zo kun je die operaties van jou die zo eng waren nog eens overdoen en nu is het niet meer zo erg.'
- de actuele duiding: duiding die alleen refereert aan materiaal in het analyse-uur, zonder dat daarin de overdracht of het verleden betrokken wordt. Voorbeeld: 'Ik benoem dat hij op mijn bureau kladdert en op mijn werk, omdat hij iets wil uiten, boosheid – maar dat hij er ook voor terugschrikt en het daarom weer uitveegt.'
- verwoorden van gevoel van het kind waarbij geen onbewuste betekenis van het gevoel geduid wordt: 'Ik zeg hem dat hij zich door een paar mensen in de steek gelaten voelt.'

Zowel tijdens als na het analyse-uur vormden de analytici hypothesen over de mogelijke betekenis van het materiaal. De volgende drie soorten hypothetische duidingen konden in het materiaal worden onderscheiden:

- H1: een hypothetische duiding die gevormd maar nog niet uitgesproken is, omdat de analyticus vindt dat de tijd daarvoor niet rijp is;
- H2: een hypothetische duiding die nog niet goed geformuleerd kan worden door de analyticus;
- H3: een hypothetische duiding die pas na afloop van het analyse-uur door de analyticus wordt gevormd als het materiaal uit dat uur wordt begrepen.

Figuur 1

Boven de basislijn: verdeling per analyse-uur van overdrachts-, genetische en actuele duidingen en verwoorden van gevoel
Onder de basislijn: verdeling per analyse-uur van hypothetische duidingen (H1, H2, H3)

Het effect van de duidingen dat door de analytici werd genoemd, werd gerubriceerd onder 'evaluatie van duidingen.'

Resultaten van de kwantitatieve analyse

Door het beperkte aantal Nederlandse kinderanalytici was de onderzoeksgroep zeer heterogeen, zowel wat betreft het geslacht van de analytici (6 mannen en 4 vrouwen) als hun ervaring (kandidaten, aspirant-leden en ervaren leden). Ook de kinderen die ze in behandeling hadden, vormden een heterogene groep in leeftijd (7 latentiekinderen en 3 adolescenten), geslacht (7 jongens en 3 meisjes), psychopathologie en duur van de analyse (7-30 maanden). Daar het proces dat zich binnen de psychoanalyticus afspeelt onderwerp van deze studie is, gaan wij verder niet in op de vele factoren in het kind zelf, die dit proces kunnen beïnvloeden.

In figuur 1, boven de basislijn, is te zien dat de psychoanalytici gezamenlijk meer overdrachtsduidingen (102) en actuele duidingen (84) geven dan verwoordingen van gevoel (50) en genetische duidingen (9). Tussen de psychoanalytici onderling is het verschil in type duiding qua aantal aanzienlijk. Hoewel de verschillen tussen de analytici beïnvloed worden door het aantal uren dat het kind is geweest, zien we toch dat de spreiding bij de overdrachtsduidingen veel groter (4-32) is dan bij de actuele duidingen (4-17) en het verwoorden van gevoel (0-13).

Uit figuur 1 blijkt ook dat zes van de tien kinderen één of meer uren misten; de helft van hen verscheen de laatste dag voor de onderbreking niet.

In figuur 1 is onder de basislijn een overzicht gegeven van het vóórkomen van de verschillende soorten hypothetische duidingen: duidingen die niet of nog niet aan het kind zijn overgebracht. In totaal zijn er 136 hypothetische duidingen, waarvan 65 hypothetische duidingen niet overgebracht werden aan het kind omdat de analyticus de tijd hiervoor nog niet rijp achtte (H1); 59 duidingen werden niet overgebracht omdat de analyticus er nog niet de juiste woorden voor gevonden had (H2); en 12 konden nog niet gegeven worden omdat ze pas na het behandeluur konden worden gevormd (H3).

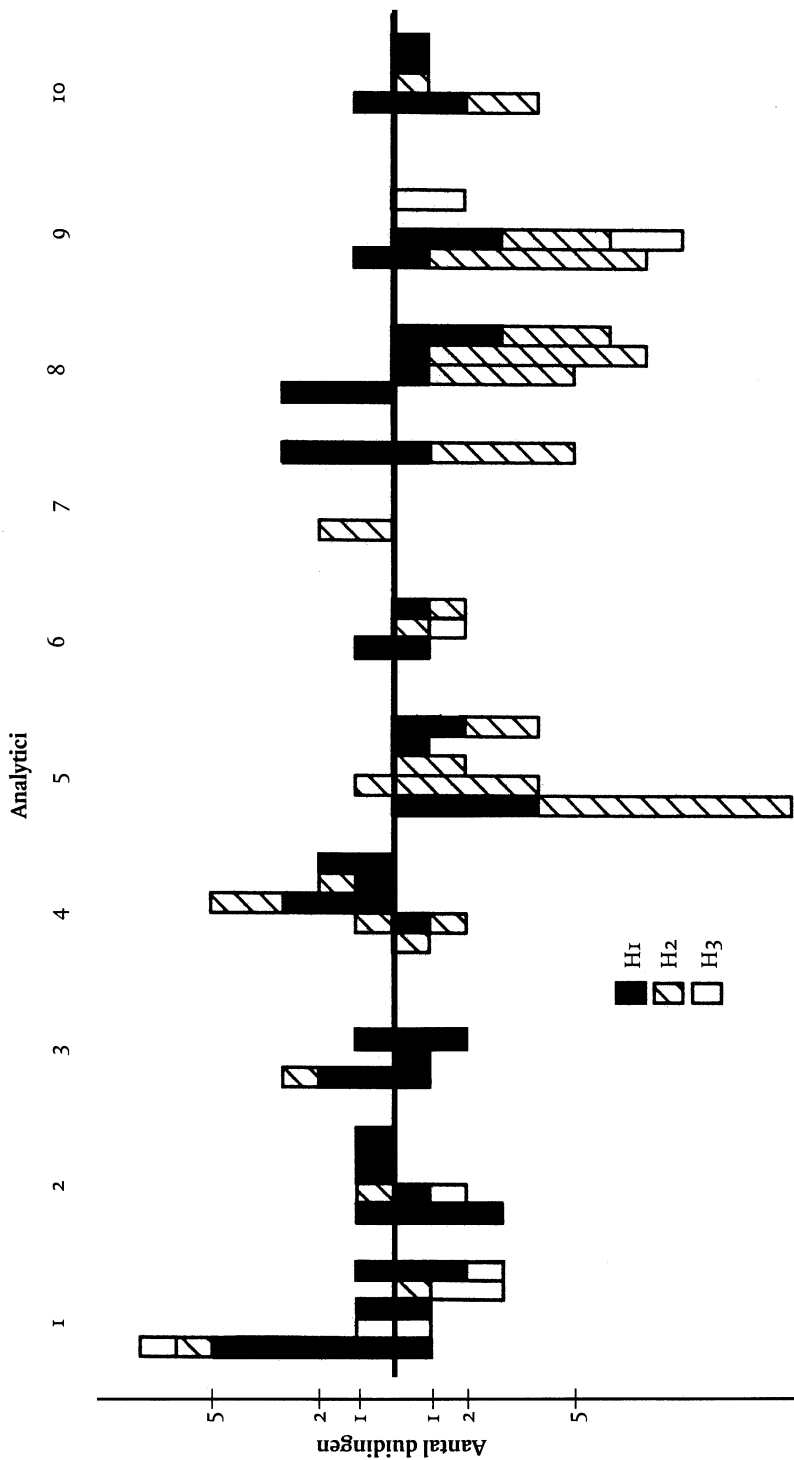
Wanneer gekeken wordt hoeveel van de hypothetische duidingen later alsnog omgezet worden in duidingen die aan het kind worden gegeven, blijkt dit 30% te zijn (zie figuur 2). Van de H1's worden veel meer omgezet in een duiding (45%) dan van de H2's (17%) en H3's (17%).

Alle analytici vermelden dat het kind gevoelens bij hen oproept tijdens het analyse-uur (figuur 3). Voor zover dat uit de tekst is op te maken, wordt ongeveer de helft van de beschreven gevoelens gebruikt om tot een duiding te komen. Zes van de tien analytici benutten de helft of meer van hun totaal aantal gevoelens om deze te gebruiken voor een duiding.

Evaluaties van duidingen worden door acht van de tien analytici genoemd; van het totale aantal (30) neemt één analyticus bijna de helft voor zijn rekening (zie figuur 1).

Figuur 2

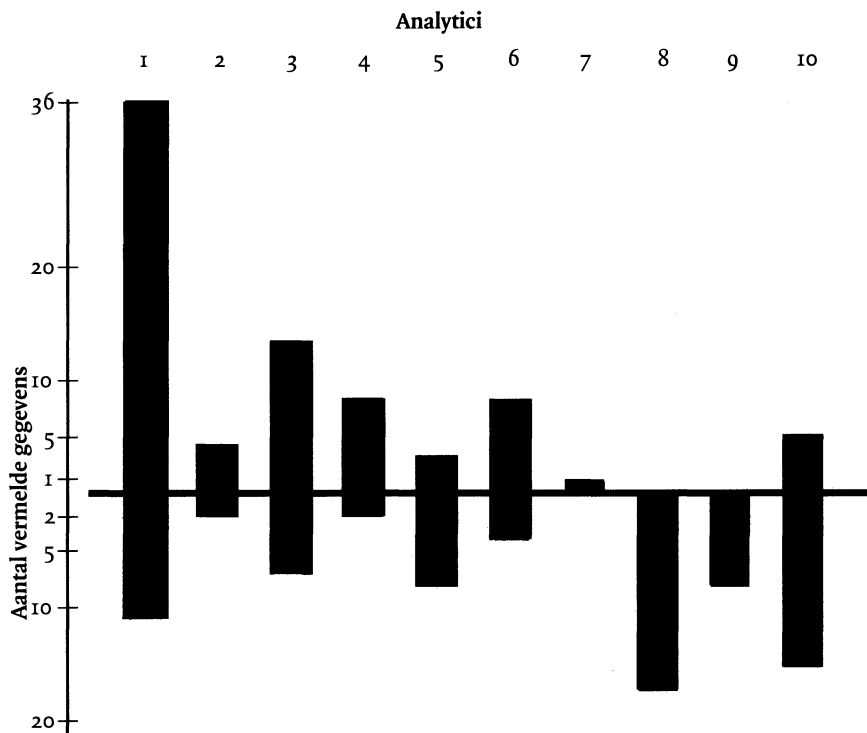
Boven de basislijn: verdeling per analyse-uur van hypothetische duidingen (H₁, H₂, H₃) die omgezet worden in een duiding
 Onder de basislijn: verdeling per analyse-uur van hypothetische duidingen (H₁, H₂, H₃) die niet omgezet worden in een duiding

Figuur 3

Boven de basislijn: verdeling per analyticus van gevoelens van de analyticus die gebruikt worden voor duidingen aan het kind

Onder de basislijn: verdeling per analyticus van gevoelens van de analyticus die niet gebruikt worden voor duidingen aan het kind

Resultaten van de kwalitatieve analyse

In de kwalitatieve analyse van de verslagen is getracht meer zicht te krijgen op de aard en mogelijke redenen van zowel de overeenkomsten als de verschillen die in de kwantitatieve analyse tussen de tien analytici zijn gevonden.

Bij alle analytici gaan de meeste duidingen over de vakantieonderbreking, die gezien wordt als pijnlijk en moeilijk te verdragen voor het kind. De vakantie werkt als *organizer*, daar deze de aandacht van de analyticus in een bepaalde richting lijkt te sturen, waardoor overwegingen over mogelijke andere betekenissen van het materiaal min of meer bewust terzijde worden geschoven. Een analyticus verwoordt dit als volgt: 'Ik denk dat ik nu niet moet ingaan op wat zij nu allemaal zegt over haar familie, maar dat het vooral gaat om de functie van het feit dat ze zo zit te schermen met haar familie vlak voor de vakantieonderbreking.' Vervolgens zegt deze analyticus tegen het kind: 'Nou, zeg, ik kom van alles te weten over hoe

belangrijk die mensen allemaal voor jou zijn; ik begrijp dat wel, want ik moet vooral voelen dat jij me best kunt missen, want je hebt zo veel familie waar je kunt logeren en lieve tantes en zo.'

Actuele duidingen, waarbij een deel van de onbewuste betekenis van het materiaal onder woorden wordt gebracht, geven alle analytici. Actuele duidingen roepen meestal niet veel weerstand op en zijn soms een voorbereiding op een overdrachtsduiding. Overdrachtsduidingen daarentegen zijn zowel voor het kind als voor de analyticus moeilijker, omdat het kind vaak heftig afwijzend reageert en de analyticus bang is zichzelf te belangrijk te maken of agressief te zijn. De spreiding in het gebruik van overdrachtsduidingen is groter dan in die van actuele duidingen; de overdrachtsduiding lijkt meer gebonden aan de persoonlijke stijl van de analyticus. Dit geldt ook voor de intensiteit en directheid waarmee de overdracht geduid wordt en het gevoel dat daarbij centraal staat. Wanneer de analyticus zegt: 'Je zult deze vertrouwde uurtjes missen,' houdt hij zich op veilige afstand en verwoordt hij een verdrietig gevoel. Wanneer hij zegt: 'Je bent boos, je voelt je erg door me in de steek gelaten en daarvoor wil je me straffen,' verwoordt hij heel direct de boosheid en behoefte aan wraak die op zijn persoon zijn gericht.

De indruk is dat niet alle analytici het vanzelfsprekend vinden dat zij zo belangrijk zijn voor het kind dat zij zichzelf centraal willen stellen bij het duiden. Ook is er een groot onderling verschil in het duiden van de negatieve overdracht.

Alle analytici vormen tijdens het analyse-uur, bij het opschrijven en tussen de analyse-uren in, hypothetische duidingen, waarvan 30% in tweede instantie omgezet wordt in een geverbaliseerde duiding. De Hr's (hypothetische duidingen waarvan de analyticus vindt dat het niet het geschikte moment is om deze aan het kind over te brengen) worden vaak (45%) in een volgend uur alsnog aan het kind gegeven. Overwegingen van de analyticus om nog niet te duiden, kunnen zijn: het nog niet begrijpen van het materiaal, de angst om met interventies het vrije associëren van het kind te verstoren, het gevoel dat er al genoeg geduid is over het onderwerp, maar ook kan men beducht zijn weerstand op te roepen.

In het volgende voorbeeld wordt een hypothetische duiding verworpen omdat er al overvloedig over dit onderwerp is geduid en de analyticus het gevoel heeft dat het kind behoefte heeft aan toedekken van zijn gevoel: 'Onderwijl denk ik: Houdt hij me aan het lijntje met de muziek, leidt hij me ermee af? Op een ander moment: Verschuilt hij zich achter de muziek? Wil hij zich groothouden? Maar we hebben er gisteren al zo duidelijk over gepraat, laat ik het maar zo laten, we weten allebei nu wel hoe het zit en hij trekt zich alvast een beetje terug.' Niet alleen deze analyticus, maar ook anderen vinden het vaak vlak voor de vakantie niet opportuun om nog veel te duiden, waardoor ze er de voorkeur aan geven om te steunen en toe te dekken. Angst de weerstand te versterken is een gebruikelijk

motief om de duiding niet te geven. Kinderen die meestal op duidingen met afwijzing reageren, werken ontmoedigend; zo noteert een analyticus: 'Hij vraagt zich kennelijk af of andere kinderen wél in de vakantie komen, maar als ik dat nu duid, zegt hij toch nee' – waarop de duiding niet gegeven wordt. Opmerkelijk is dat hypothetische duidingen waar de analyticus tijdens het uur geen woorden voor kan vinden om deze aan het kind over te brengen zo weinig (17%) later alsnog voor het kind in een duiding worden omgezet. Het is mogelijk dat de kinderanalyticus daarin belemmerd wordt doordat hij te zeer in het spel van het kind betrokken is, waarbij het juiste moment voor een duiding door de activiteit van het spelen onbenut voorbijaat; ook is het vaak moeilijk om de duiding te verwoorden in voor het kind begrijpelijke taal.

De belangrijkste factor die de duidingsactiviteit bepaalt, lijkt echter gelegen te zijn in de gevoelens van de analyticus. De helft van de gevoelens die het kind bij de analyticus wekt, wordt door hem of haar gebruikt voor het maken van duidingen. Positieve gevoelens, zoals ontroering als een kind laat merken dat het de analyticus zal missen, lijken het duidingsproces te bevorderen. Ook als een duiding aanslaat en het kind erop doorgaat, en zelfs onverwacht inzicht toont, wordt de analyticus geïnspireerd. Dat blijkt uit het volgende voorbeeld van een meisje van zes jaar. 'Ze gaat wat in zichzelf tegen de beer praten, waarbij ze de beer in een omslagdoek hult. Ik hoor even aan dat ze in zichzelf praat, kan er eigenlijk weinig van verstaan, heb ook sterk het gevoel dat ze het met opzet doet en raak er kennelijk toch wat door geïrriteerd. Toch besluit ik om af te wachten tot ze van wal zal steken. Op een gegeven moment spreekt ze me dan aan en vraagt waar het hoofd van de beer zit en waar zijn voeten zitten.' Het kind plaagt de analyticus vervolgens met allerlei vragen over de beer. Ten slotte zegt hij: 'Ik probeer haar zo kalm mogelijk te duiden dat ze me echt het gevoel wil geven dat ik niets kan, dat ik niets ben, dat ik miskleun en dat ik niets voor haar beteken, dat ik er alleen ben om voor de gek gehouden te worden. Ik probeer weer het verband te leggen met de vakantie, zeg haar dat ze zich kennelijk heel erg door me in de steek gelaten voelt en dat ze me hiervoor wil straffen. Ik leg ook nog eens in extenso de link met het verleden door te zeggen dat ze dit gevoel waarschijnlijk ook had als klein kind toen ze in het ziekenhuis lag, zich ook zo door vader en moeder in de steek gelaten voelde en hen ook als het ware wilde straffen door thuis lastig te zijn of moeilijk te doen. Ik denk dan,' vervolgt deze analyticus, 'is dat allemaal niet veel en veel te moeilijk, wil ik haar dat niet allemaal inpeperen, maar tegelijkertijd denk ik dat ik toch wat moet en dat ik moet proberen om de negatieve overdracht een beetje op te lossen. Ze kijkt me dan zwijgend aan zegt dat het allemaal niets te maken heeft met wat ik zeg, maar duikt daarna wel in een opvallend foetale houding, met de vingers in de mond, en kijkt heel verdrietig en troosteloos naar haar beer. Ze knuffelt de beer, gaat er als het ware helemaal in op, keert me de rug toe en negeert mijn bestaan. Ik voel

me nu niet meer zo geprikkeld, maar denk dat ik kan begrijpen dat ze hiermee als het ware herhaalt of in een soort enactment laat zien wat vroeger in het ziekenhuis gebeurde. Ik duid haar dan dat ze zich troost met de beer vanwege het feit dat ik haar in de steek laat in de vakantie, net zoals ze zich misschien vroeger in het ziekenhuis met een of ander knuffel troostte, toen ze zich zo verlaten voelde door vader en moeder.' Hierna tekent het kind een poppetje en de analyticus schrijft: 'Tot mijn verbazing en ook wel vreugde tekent ze twee lange, dikke tranen.'

Niet alle analytici gaan zo produktief om met hun tegenoverdrachtsgevoelens; angst voor ageren vanuit de tegenoverdracht leidt vaak tot verdragen en steunen.

Ook gevoelens die te maken hebben met de ouders, de ouderbegeleider of de deelname aan het onderzoek kunnen voor de analyticus verwarrend zijn en het duidingsproces remmen. Gedachten aan de ouders kwamen bij negen van de tien analytici in één of meer uren op. Daarbij valt op dat de ouders vaak beleefd worden als rivalen: ze houden het kind van de analyticus weg door het niet of te laat te brengen, of ze doen dingen die de analyticus niet goed acht voor het kind.

Discussie

De methode die gebruikt werd om het materiaal te bewerken biedt goede mogelijkheden om meer inzicht te krijgen in het aandeel van de analyticus in het psychoanalytisch proces, hoewel een iets meer gestructureerde verslaglegging bij een volgend onderzoek voordelen kan hebben. Gedacht wordt aan het voorstel van Klumpner en Frank (1991); hierbij wordt via verslaglegging in twee kolommen tekst onderscheid gemaakt tussen de verbale en non-verbale uitingen van analysant en analyticus enerzijds, en de gedachten van de analyticus over het materiaal anderzijds. Het gebruik van een checklist, zoals Fonagy & Tallandini-Shallice deden (1993), heeft als nadeel een te grote mate van ordening en interpretatie van het materiaal door de analyticus, waardoor veel informatie verloren kan gaan. Ook de uitgebreidste schriftelijke verslaglegging heeft beperkingen, omdat non-verbale reacties van de analyticus, zoals die in mimiek en intonatie naar voren kunnen komen, achterwege blijven. Kantrowitz (1993) heeft beschreven hoe de gebruikelijke manier van denken, voelen en reageren van de analyticus op subtiele, meestal niet waarneembare wijze, invloed heeft op de patiënt; juist deze invloed is ontoegankelijk voor verslaglegging door de analyticus zelf.

Uit de kwantitatieve gegevens blijkt dat alle analytici hypothetische duidingen maken, verschillende soorten duidingen geven en gevoelens bij zichzelf waarnemen die ze benutten voor het maken van duidingen. De belangrijkste onderlinge verschillen zitten vooral in het totaal aantal overdrachtsduidingen, de wijze waarop de overdrachtsduidingen geformuleerd worden en het door de analyticus bewust hanteren van de opgeroe-

pen gevoelens om tot een duiding te komen. Een verklaring hiervoor kan liggen in aspecten die niet in het onderzoek zijn betrokken, zoals de leeftijd, sekse en psychopathologie van de kinderen, de duur van hun analyse en de ervaring van de analytici.

Het verschil in techniek heeft niet te maken met het belang dat gehecht werd aan de vakantieonderbreking, zoals blijkt uit het grote percentage duidingen daarover. Wat daarbij opvalt is dat alle analytici ervan uitgaan dat de onderbreking pijnlijk is voor het kind, omdat het de analyticus zal missen. Geen enkele analyticus schrijft dat het ook voor het kind prettig kan zijn om eens een tijdje niet met de analyse bezig te zijn. Slechts één analyticus noteert dat hij het kind zal missen in de vakantie. Dit roept de vraag op of de sterke weerstand die kinderen vertonen tegen het duiden van de scheiding misschien ook samenhangt met hun gevoel dat de analyticus blij is dat hij eens even van hen verlost is. Dit laatste gevoel noteren enkele analytici ook, vooral als de weerstand van het kind sterk is.

Niet alleen voor de kinderen, maar ook voor de analytici lijken de door de vakantie opgeroepen gevoelens niet altijd gemakkelijk te hanteren; dit zou ook een reden kunnen zijn om de pijnlijke confrontatie van een duiding te vermijden.

Deze analytici lijken vaak bang te zijn dat ze zich voor het kind te belangrijk maken en daarmee te veel de plaats van de ouders innemen, zelfs als ze vanuit hun theoretische kennis overtuigd zijn van het centrale belang van de overdracht. De negatieve overdracht (die zich uit in hoon, plagen, agressief of lastig gedrag en afwijzing van duidingen) maakt het moeilijk vast te houden aan deze overtuiging.

Oosterhuis e.a. (1991) vinden eveneens dat kinderanalytici moeite hebben met het duiden van de overdracht vanuit een angst zich te belangrijk te maken voor het kind, dat immers zijn ouders als belangrijkste liefdesobjecten heeft. Chused (1988) beschrijft de neiging van kinderanalytici om de negatieve overdracht niet te duiden uit angst voor een verstoring van de werkrelatie, die alleen op positieve overdracht zou berusten; zij meent dat een overdrachtsneurose ook bij kinderen mogelijk is, maar alleen als de negatieve overdracht consequent geduid wordt.

Het bewust gebruiken van de opgeroepen gevoelens voor het vormen van duidingen blijkt een moeilijke zaak te zijn. Negatieve – dat wil zeggen agressieve – gevoelens remmen vaak de duidingsactiviteit. In het onderzoek bleek dat niet alleen door het kind negatieve gevoelens werden opgeroepen; ook de ingewikkelde relatie met de ouders en de ouderbegeleider gaf aanleiding tot irritatie bij de analyticus.

In verhouding met de overdrachts- (102) en actuele (84) duidingen werden er weinig genetische duidingen gemaakt: slechts 9. Niet duidelijk is in hoeverre dit resultaat specifiek voor dit onderzoek is en bijvoorbeeld samenhangt met de vakantieonderbreking. In het licht van de actualiteit van de naderende onderbreking liggen genetische duidingen misschien

minder voor de hand. Opmerkelijk is echter dat ook in de hypothetische duidingen het genetische aandeel niet aan de orde is gekomen. Het is mogelijk dat genetische duidingen in kinderanalyses veel minder worden gegeven dan bij volwassenen. Een analoog onderzoek bij volwassenen zou kunnen uitwijzen hoe de verhouding tussen de diverse soorten duidingen bij kinderen en volwassenen ligt, ook wat de actuele en overdrachtsduidingen aangaat.

Een opmerkelijke bevinding van dit onderzoek is dat er veel hypothetische duidingen worden gevormd die niet aan het kind worden overgebracht omdat de analyticus niet de goede formulering voor zijn duiding heeft kunnen vinden, en dat deze hypothetische duidingen evenmin in tweede instantie aan het kind worden gegeven zoals dit wel wordt gedaan bij vele Hr's (goed geformuleerde duidingen die niet geuit zijn omdat de tijd daarvoor niet rijp is). Een verklaring hiervoor kan liggen in het specifieke van het analyseren van een kind. Analytici die volwassenen en kinderen behandelen, zijn vaak van mening dat het analyseren van kinderen zoveel moeilijker is, onder meer omdat door het spelen met het kind de vrij zwevende aandacht van de analyticus geremd wordt (Frijling-Schreuder e.a. 1988), kinderen meer communiceren door middel van spel en gedrag dan met praten (Slijper e.a. 1991) en het ontwikkelingsniveau van het kind beperkingen oplegt wat het begrijpen van verbale informatie betreft.

Het grote analyseverzuim van de kinderen heeft vermoedelijk te maken met hun verhoogde weerstand als gevolg van de aankomende vakantieonderbreking. Onbekend is echter hoe vaak deze kinderen in normale weken verstek lieten gaan.

Concluderend kan gezegd worden dat de analytici die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, overeenstemming vertonen in de mate waarin ze belang hechten aan het duiden van de vakantieonderbreking. Ze verschillen onderling, meer dan wij hadden verwacht, in het geven van overdrachtsduidingen en in het bewust gebruiken van de in hen opgeroepen gevoelens.

Bij overdrachtsduidingen gaat het vrijwel altijd om de negatieve overdracht; ook de opgeroepen gevoelens zijn meestal negatief van aard.

Deze analytici lijken vooral te verschillen in de wijze waarop ze de agressie van het kind en van henzelf hanteren.

Nader onderzoek bij analytici van volwassenen en kinderen zou kunnen aantonen of het hanteren van agressie niet alleen bij deze tien kinderanalytici, maar meer algemeen een kenmerk is van de persoonlijke stijl van analyseren.

Noot

1. In samenwerking met de Kinderanalytische Werkgroep van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Met dank aan de kin-

deranalytici die het materiaal voor deze studie hebben geleverd.

Literatuur

Chused, J.F. (1988), *The Transference Neurosis in Child Analysis. Psychoanalytic Study of the Child*, 43, p. 51-83.

Fonagy, P., en M. Tallandini-Shallice (1993), *On Some Problems of Psychoanalytic Research in Practice. Bulletin Anna Freud Centre*, 16, p. 5-22.

Fonagy, P., en M. Target (1994), *The Efficacy of Psychoanalysis for Children with Disruptive Disorders. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 33 (1), p. 45-55.

Frijling-Schreuder, E.C.M., J.E.M. Bakker en F. Verhage (1988), *Techniek van de psychoanalyse bij volwassenen en kinderen*. Van Gorcum, Assen/Maastricht.

Kantrowitz, J., A. Katz en F. Paolitto (1990), *Followup of psychoanalysis five to ten years after termination: III. The relation between the resolution of the transference and the patient-analyst match. Journal of the American Psychoanalytic Association*, 38, p. 655-678.

Kantrowitz, J. (1993), *The uniqueness of the patient-analyst pair, International Journal of Psychoanalysis*, 74, p. 893-904.

Klumpner, G.H., en A. Frank (1991), *On Methods of Reporting Clinical Material. Journal of the American Psychoanalytical Association*, 39, p. 537-551.

Oosterhuis, E. (red.) (1991), *Verslag van de werkgroep 'Het Psychoanalytisch Proces bij Kinderen'*, niet gepubliceerd.

Sandler, J., Chr. Dare en A. Holder (1973), *The Patient and the Analyst*. International Universities Press, New York.

Slijper, F.M.E., H. de Levita-Isaac, E. Verhage-Stins e.a. (1991), *Ageren bij kinderen: een benadering vanuit het ontwikkelingsperspectief. Nederlands Tijdschrift voor Psychotherapie*, 16 (2), p. 80-94.

Spence, D.P. (1989), *Narrative Appeal versus Historical Validity. Contemporary Psychoanalysis*, 25 (3), p. 517-524.

Target, M., en P. Fonagy (1994), *Efficacy of Psychoanalysis for Children with Emotional Disorders, Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 33 (3), p. 361-371.

Summary

This study is based on the written reports of psychoanalytic sessions of ten child analysts with their patients during the last week before the summer break. Broadly speaking, the aim of the study was to conduct research into the mind of the child analyst: into his or her perceptions, thinking and feeling in the process of interpretation. Both quantitative and qualitative analyses were made of the extensive reports in which the psychoanalysts had mentioned: the child's play, behavior and talk; the interaction between child and psychoanalyst; the thoughts and feelings of the psychoanalyst concerning the psychoanalytic process during and between the sessions.

One finding is that the impending holiday functioned as an organizer of the analytic material: most interpretations concerned the break. Also striking were the differences from one child analyst to the other in their qualitative and quantitative use of transference interpretations and in their conscious use of feelings evoked by the psychoanalytic work. As transference interpretations are nearly always interpretations of negative transference and the evoked feelings are mostly aggressive, the way in which aggression is handled by the analyst seems to be a characteristic of personal analysing style.